

De verhouding politie-bevolking in historisch perspectief

Wederzijdse afhankelijkheid en stilzwijgende contracten

*M. De Koster**

In actuele discussies over de legitimiteit en het functioneren van de publieke politie staat de verhouding politie-bevolking meer dan ooit centraal. Sommige auteurs menen dat de staat en de publieke politie de grote maatschappelijke vraag naar bescherming en veiligheid niet langer kunnen invullen en daardoor het publieke vertrouwen in hun probleemoplossend vermogen verliezen, in de eerste plaats ten voordele van private organisaties (Bayley en Shearing, 1996). Anderen wijzen erop dat burgers vooral veel mondiger en kritischer zijn geworden en steeds hogere eisen stellen aan de kwaliteit van de publieke politiezorg: ze verwachten een 'klantgerichte' dienstverlening, efficiënt toezicht en een doeltreffende handhaving en opsporing (Zedner, 2006). In het politiebeleid is er recent dan ook veel aandacht voor transparantie en *accountability* bij de politie om het publieke vertrouwen in het professionalisme en de integriteit van de politie te versterken. Daarnaast wordt gewezen op het belang van samenwerking met de bevolking en lokale wijkzorg om te komen tot een politiezorg op maat van de burger en de buurt. Bij het formuleren van deze concepten en strategieën wordt opvallend vaak teruggegrepen naar het verleden, dat dan veelal wordt voorgesteld als een 'gouden tijd', waarin de politie nog 'haar job' deed, een algemeen respect en vertrouwen genoot, en dichterbij de burger stond (Mulcahy, 2000). Historici, daarentegen, hebben het ontstaan van de moderne politie in de negentiende eeuw vooral in verband gebracht met het abrupt opleggen van nieuwe vormen van sociale controle en dwang door de staat en met het conflict tussen een repressieve politie en vijandige burgers (Emsley, 2007).

* Dr. Margo De Koster is post-doctoraal onderzoeker aan de Université catholique de Louvain (Centre d'histoire du droit et de la justice) en universitair docent Historische criminologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam (afdeling Strafrecht en criminologie).

In deze bijdrage argumenteer ik dat de verhouding tussen politie en burgers veel minder eenduidig was dan deze verhalen suggereren, en dat de vestiging van het staatsmonopolie op geweld een langer proces was dat steunde op onderhandeling tussen beide partijen. Ik start met een korte schets van de historische context waarin de moderne politie en georganiseerd en betaald politiewerk onder staatscontrole tot stand kwamen. Vervolgens wijs ik op het feit dat de politie in haar dagelijkse taakuitvoering van meet af aan afhankelijk was van de medewerking van het publiek. Tegelijkertijd onderging de bevolking de komst van een nieuw staatsinstrument van conflictoplossing niet zomaar passief, maar maakte ze er actief gebruik van, met als gevolg dat het uiteindelijk de bevolking was die grotendeels ging bepalen wat de politie doet. In de derde plaats geef ik aan dat ontmoetingen tussen burgers en politieagenten op het terrein niet noodzakelijk vriendelijk waren en de politie ook niet gemakkelijk toegang kreeg tot buurtnetwerken. Ten slotte wijs ik erop dat de noodzaak voor de politie om publiek vertrouwen te winnen en de bevolking tevreden te houden door haar vraag naar haar diensten te beantwoorden, ervoor zorgde dat de politie zelden voor repressieve interventie en veel vaker voor selectieve handhaving en toezicht opteerde. Daardoor ging de uitoefening van de dagelijkse politiezorg een welbepaald patroon vertonen, waarin zich tot vandaag maar weinig verandering heeft voorgedaan.

Het ontstaan van de moderne, professionele politie

Het concept *policing*, dat in zijn oorspronkelijke betekenis verwijst naar het geheel van visies op 'goede' maatschappelijke orde, wetten om de sociale, economische en morele voorwaarden daartoe te creëren en te vrijwaren, en officiële orde- en wetshandhavende instanties, gaat in Europa terug tot de zeventiende en achttiende eeuw (Raeff, 1983). Vanaf deze periode ontwikkelden *policing* en politiediensten zich niet enkel in de Duitse gebieden, waar de universiteiten zich onderscheidden door hun onderricht in *Polizei-wissenschaft*, maar in de meeste Europese grootstedelijke centra (Emsley, 2007). Stedelijke overheden stelden zeer uiteenlopende lokale civiele, private commerciële en (semi)publieke organen en functionarissen met 'politiefuncties' in werking – wat men vandaag als 'plural policing' zou aanduiden (Zedner, 2006). Deze instanties

zijn door historici vaak afgeschilderd als archaïsch en incompetent. Kleurrijke beschrijvingen van de fysieke en mentale gebreken van de incompetente en corrupte voorgangers van de moderne politiegagent moesten dit in de verf zetten (Emsley, 2000). Inmiddels is evenwel aangetoond dat de werkzame politiediensten veel 'actiever' en 'moderner' waren dan lange tijd is aangenomen (Garrioch, 1994; Reynolds, 1998; Beattie, 2001). De doorbraak van de moderne politie kwam er uiteindelijk samen met de ontwikkeling van centrale staatsadministraties in de nasleep van de Franse Revolutie en het napoleontische imperium. In de loop van de negentiende eeuw werd in alle Europese landen een meer gecentraliseerd, betaald, geüniformeerd en rationeel georganiseerd politieapparaat uitgebouwd. Rond de overgang van de negentiende eeuw naar de twintigste eeuw volgde een nieuwe golf van structuurhervormingen en maatregelen ter 'professionalisering' van de politie. Ze kwamen tot stand in een context van verhoogde aandacht van pers en publiek voor de naar verluidt groeiende onveiligheid en stijgende criminaliteit, een toenemende vraag van gegoede burgers naar bescherming, en bezorgdheid bij sociaal-politieke elites omtrent de dreiging en onrust die uitging van de snel aangroeiende industriële arbeidersklasse (Keunings, Majerus e.a., 2004).

Talrijke Europese politiedeskundigen schreven dat hun lokale politiediensten zich in een algeheel 'deplorabele toestand' bevonden, de kwaliteit van hun manschappen bedroevend laag was, en er veel krachtdadiger moest worden opgetreden tegen onruststokers en de 'criminele klassen' (Van Mighem, 1890). Vooral in de grote steden, waar lokale overheden geconfronteerd werden met problemen van armoede, slechte hygiënische omstandigheden en overbevolking als gevolg van een versnelde industriële en demografische groei, werd sterk geïnvesteerd in de uitbouw van een professionele publieke politie. Het aantal manschappen werd aanzienlijk uitgebreid, er werden talrijke initiatieven genomen om de rekrutering van nieuwe agenten en hun opleiding te verbeteren, en er werden enkele gespecialiseerde diensten tot stand gebracht (hondenbrigades, zedendiensten, recherche) (Emsley en Weinberger, 1991; Berlière, 1996). Tezelfdertijd werden er in een hoog tempo nieuwe 'wetenschappelijke' inzichten over daders en misdrijven, meer geavanceerde identificatie- en opsporingstechnieken en een meer systematische informatieverzameling ontwikkeld (Emsley, 2007). Naast stedelijk georganiseerd politieonderwijs in schrijven, rekenen en een basis

wetgeving, kwamen vlak voor en na de Eerste Wereldoorlog ook heuse politievakscholen tot stand. In Nederland werd in 1919 een Model-Politievakschool opgericht in Hilversum, maar die functioneerde pas vijf jaar nadien naar behoren en het was een kleine instelling die jaarlijks slechts een handvol jonge mannen kon opleiden tot politieofficier of -inspecteur. De overweldigende meerderheid van de politieagenten moest het met de lokale leergangen en zelfstudie van politiehandboeken doen (Fijnaut, 2007).

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog beschikten alle grootstedelijke centra, zoals Londen, Berlijn, Parijs, Amsterdam en Brussel, over een uitgebreide publieke politiemacht, met talrijke interventiemogelijkheden en een omvangrijk takenpakket. Doordat de stedelijke overheden steeds meer lokale verordeningen of 'politiewetten' gingen uitvaardigen om het stedelijke leven in goede banen te leiden, raakte de politie betrokken bij de regulering van zowat alle mogelijke aspecten daarvan. Haar activiteiten breidden zich uit van toezicht op het net houden van stoepen, het vrijhouden van de openbare weg, het controleren van toelatingen tot handel drijven en het tijdig sluiten van herbergen tot het vangen van loslopende honden. In een stad als Antwerpen groeide de lokale codex van politieverordeningen in enkele decennia uit van enkele losse blaadjes tot een volume van meer dan zeshonderd bladzijden, en in andere steden was dat niet anders (De Koster, 2008).

De centrale plaats van de bevolking in de dagelijkse politiezorg

De aanwezigheid van een uitgebreid politieapparaat dat gemachtigd was om zich te mengen in de meest uiteenlopende domeinen van het dagelijkse leven van burgers, betekende echter niet zomaar het beginpunt van een uitoefening van grootschalige dwang en repressie ten aanzien van de bevolking. Enerzijds bleven ook na de belangrijke investeringen door stedelijke overheden in manschappen de middelen van de stedelijke politiediensten te beperkt om systematisch de wet te handhaven. Anderzijds stonden ze in hun dagelijkse praktijk voortdurend voor de moeilijke opdracht om een evenwicht te vinden tussen de prioriteiten van de lokale overheden, de bescherming van de rechten en vrijheden en burgers, en het beantwoorden van vaak erg complexe vragen en problemen van het publiek op het terrein (Davies, 1991).

Om die twee laatste punten kon de politie onmogelijk heen, aangezien ze voor de uitoefening van haar taken sterk afhankelijk was van de steun en medewerking van de bevolking. Ondanks haar nieuwe interventiemogelijkheden kon zij een grote vijandige menigte niet de baas zonder een hardhandig optreden te vermijden en aan legitimiteit in te boeten. Daarnaast bleef zij, alle nieuwe technieken van opsporing en informatieverzameling ten spijt, voor het opsporen van daders en het ophelderen van misdrijven sterk aangewezen op 'klassieke' getuigenverhoren, buurtonderzoeken, observaties en informanten (Emsley, 2000). De meerderheid van de opgehelderde misdrijven was niet het resultaat van slim opsporingswerk, maar wel van een aangifte door het slachtoffer, een identificatie van de dader door getuigen of verklaringen van buurtbewoners. Delicten die niet werden gemeld of waarvoor getuigen ontbraken of niet bereid werden gevonden een verklaring af te leggen, bleven gewoonlijk onopgehelderd. Werd de dader toch opgespoord, dan was dat veelal het gevolg van surveillance en observatie van personen die reeds bij de politie als 'verdacht' bekendstonden. Ontbrak elke aanwijzing of spoor, dan restte de politie geen andere optie dan 'rounding up the usual suspects' (Williams, 2000; De Koster, 2008). Daar komt bij dat de bevolking in hoge mate beslag legde op de beschikbare politiecapaciteit: de politie kwam altijd ogen, oren en handen tekort om te beantwoorden aan de talrijke vragen van burgers (Weinberger en Reinke, 1991). Wat zij in de praktijk doet, wordt dan ook hoofdzakelijk door de bevolking bepaald, en de zaken die deze aanlevert, hebben gewoonlijk weinig van doen met misdaad. Dat is vandaag niet anders dan in het verleden (Emsley, 2000; Bayley, 1994). Uit de boeken met afschriften van de processen-verbaal die de politie van Antwerpen uitschreef tussen 1890 en 1913, blijkt zelfs dat zij zich in deze periode steeds minder vaak met misdaad ging bezighouden: het aandeel van misdrijven daalde van 50% naar 35% in de processen-verbaal. Antwerpse 'gebeurtenisboeken' uit diezelfde periode, waarin alle incidenten werden vermeld die een agent tegenkwam op zijn dagelijkse ronde, wijzen uit dat de politie haar tijd hoofdzakelijk besteedde aan het oplossen van kleine familiale en buurtconflicten, het omgaan met de gewoonlijke ongelukken van het stedelijke leven (ziekte, overlijden, zelfmoord, weggelopen kinderen ...) en het informeren van burgers (De Koster, 2008). De kernactiviteit van de politie in de late negentiende en vroege twintigste eeuw bestond met andere woorden uit conflictoplossing,

bemiddeling, hulpverlening en informatieverlening, en had dus veel weg van de hedendaagse 'community oriented policing' ...

Geen vriendelijke contacten, maar stilzwijgende contracten

Zoals Christopher Thale terecht heeft opgemerkt, zou het echter te ver gaan om te veronderstellen dat de politie in het verleden een nauwer en vriendelijker contact had met de bevolking, meer deelnam aan het buurtleven en op die manier ook vaker aan goed geïnformeerd politiewerk kon doen (Thale, 2007). Het was om te beginnen allesbehalve eenvoudig voor politiemensen om 'vlot' contacten te leggen met de bevolking tijdens de uitoefening van hun ambt. Eindnegentiende-eeuwse politiereglementen schreven wel voor dat agenten in hun wijk moesten wonen en alle bewoners persoonlijk kennen, maar tezelfdertijd werd er ook van hen verwacht dat ze op hun rondes voldoende afstand hielden van de bevolking, wat betekende dat langdurige gesprekken en cafébezoeken niet waren toegelaten (Politiereglement Antwerpen, 1862). Daarnaast was het voor een politieagent onmogelijk om iedereen in zijn wijk te kennen: het werkterrein van agenten was behoorlijk uitgestrekt, zij moesten op hun patrouilles grote afstanden te voet afleggen, en bovendien veranderde de samenstelling van de stedelijke bevolking in een hoog tempo (De Koster, 2008).

Het is moeilijk om de relaties tussen de politie en de snel groeiende stedelijke bevolking goed te kunnen inschatten. Men kan ervan uitgaan dat onderlinge contacten niet noodzakelijk vriendelijk waren, maar de politie werd doorgaans wel aanvaard door de bevolking: ze werd niet noodzakelijk geliefd, maar ook niet noodzakelijk gehaat. De uitoefening van de dagelijkse politiezorg steunde in de eerste plaats op 'stilzwijgende contracten' tussen burgers en politie. De meeste burgers leidden hun leven waarschijnlijk op zo'n manier dat ze contact met de politie konden vermijden; over hun houdingen kunnen we enkel speculeren. De meeste contacten tussen de politie en de bevolking waren eenvoudigweg anoniem, maar soms waren ze vijandig, bijvoorbeeld wanneer een agent dronken of luidruchtige personen wilde aanhouden, tippelende prostituees arresteerde of tussenbeide kwam in huiselijke conflicten (Thale, 2007).

Bij de meest verarmde leden van de arbeidersklasse, die 'police property' waren doordat ze veelvuldig onderworpen werden aan

toezicht en controle, bestond er wel vaker vijandigheid ten aanzien van de arm der wet. In de verloederde getto's van Antwerpen kwam het zelfs vrij frequent voor dat de hele buurt slaags raakte met de politie. De lokale agenten klaagden luid over een gebrek aan respect en toenemende vijandigheid: het aantal processen-verbaal voor beledigingen en slagen aan politie nam maar liefst met 70% toe tussen 1890 en 1913 (De Koster, 2008).

Ook de veronderstelde vlotte toegang van de politie tot buurtinformatienetwerken in vroegere perioden behoeft bijstelling. Binnen arbeidersbuurten golden strenge codes van onderlinge solidariteit die maakten dat 'klikken' leidde tot een slecht aanzien in de buurt. Enkel in weinig ernstige gevallen of wanneer de hele buurt te lijden had onder het gewelddadige, schandalige of lawaaierige gedrag van een medebewoner, kwam de politie meer te weten (Hood en Joyce, 1999). Maar zelfs in moordzaken kon de politie niet zomaar op informatie van de bevolking rekenen. Pas nadat een jongeman in 1879 in de volkse Antwerpse 4de wijk wegens gebrek aan bewijs was vrijgesproken van moord op zijn grootmoeder en vervolgens als een held was binnengehaald, kwamen de tongen los en werd de bewijslast overduidelijk. Door aanvankelijk collectief te zwijgen behield de buurtgemeenschap het voorrecht om zelf de 'gepaste' sanctie te kunnen bepalen en opleggen: de jongeman werd collectief uitgespuwd door de lokale gemeenschap. Meerdere cafébazen gingen hem bijvoorbeeld exuberante prijzen aanrekenen en hij werd om de haverklap uitgejouwd en weggejaagd. Hij heeft uiteindelijk het land verlaten (De Lattin, 1946). Geen medewerking verlenen aan de politie had dus niet noodzakelijk te maken met een gebrek aan vertrouwen in justitie of een slechte verhouding politie-bevolking, maar kon evenzeer het gevolg zijn van al te verschillende informele en officiële visies over afwijkend gedrag en de gepaste sociale reactie.

Selectiviteit in de handhaving

De politie kreeg niet zomaar toegang tot buurtinformatienetwerken, kon niet overal aanwezig zijn en had in sommige gevallen ook af te rekenen met weerstand vanwege burgers, allemaal factoren die maakten dat 'full enforcement' uitgesloten was. Maar aangezien de medewerking van burgers te belangrijk was om de bevolking tegen

zich in het harnas te jagen, was de politie ook geen voorstander van grootschalige repressie. In haar dagelijkse omgaan met kleine ordeverstoringen en ongemakken verkoos ze toezicht en ontrading boven interventie en maakte ze gebruik van haar discretionaire beslissingsmacht om de wetgeving en openbare orde op een selectieve manier te handhaven.

Die strategie van selectiviteit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de Antwerpse politie een recordaantal processen-verbaal voor prostitutie en openbare dronkenschap uitschreef in het begin van de jaren 1890 en vlak voor de Eerste Wereldoorlog, toen ze onder intense publieke druk stond om aan de maatschappelijke vraag naar handhaving te beantwoorden (De Koster, 2008). Daarnaast concentreerde de politie haar aandacht en interventies op die bevolkingsgroepen waarvan het profiel overeenstemde met de gangbare stereotypes in verband met de (potentiële) crimineel en de oorzaken van crimineel gedrag (de 'risicoclassificaties'): niet alleen in Antwerpen, maar ook in Londen en Parijs bijvoorbeeld waren dat onveranderlijk mobiele groepen, zoals bedelaars en landlopers, naast leden van de 'urban casual poor' – losse, laaggeschoolde, vaak werkloze dagarbeiders – en bekende daders (Davies, 1991). Selectiviteit kwam ten slotte ook tot uiting in een strategie van ruimtelijke spreiding van de politieaanwezigheid en van types van optreden: in 'nette' buurten was er een minimaal politietoezicht, 'moeilijke' buurten waren dan weer onderworpen aan een permanente surveillance en repressieve ordehandhaving, en de armste getto's vormden 'no go'-zones waarin de verantwoordelijkheid voor handhaving en toezicht grotendeels aan de bewoners zelf werd overgelaten. De politie trad in dat laatste geval enkel op wanneer het storende, lawaaierige of gewelddadige gedrag van de gettobewoners zich buiten de grenzen van hun zone, in de betere straten, manifesteerde. De politie opteerde met andere woorden voor het isoleren en surveilleren van de instellingen van de 'criminele klassen', zoals getto's en bordelen, en voor het concentreren van ordeverstoringen en criminaliteit binnen bepaalde stadsdelen (De Koster, 2008). De London Metropolitan Police maakte gebruik van gelijkaardige selectieve strategieën, zo schreef een van haar officieren aan het einde van de negentiende eeuw: 'We look upon it that we are watching St James and other places while we are watching St Giles and bad places in general' (Emsley, 2007). Voor het uitoefenen van dit toezicht deed de politie een beroep op haar uitgebreide kennis over waar incidenten geneigd waren zich

voor te doen: patrouilleagenten konden, en kunnen ook vandaag, 'like tour guides at a museum of human frailty' (Bailey, 1994) razendsnel en met grote precisie de woningen aanwijzen waar ze herhaaldelijk naartoe worden geroepen om te bemiddelen in familiale conflicten, de straten waar jongeren geregeld luidruchtige feestjes bouwen, de 'verdachte' cafés waar dienststers op je schoot komen zitten indien je daar het geld voor hebt, de straathoeken waar prostituees klanten ronselen, de winkels en magazijnen die gewoonlijk het doelwit vormen van dieven, de markten die vergeven zijn van de zakkenrollers, de parken waar jonge herrieschoppers vaak de rust en vrede van respectabele, welgestelde burgers verstoren, enzovoort. Een dergelijke grondige kennis van het terrein, de kunst om snel situaties te kunnen inschatten en het vermogen om te kunnen onderhandelen met burgers zijn doorgaans enkel aanwezig bij patrouilleagenten, niet bij de top van de politieorganisatie (Ericson, 2004). Dat was ook precies het argument waarmee sommige Parijse en ook Brusselse politiemannen de meer theoretische concepten en technieken van de hand wezen die van bovenaf in het politiewezen werden ingevoerd (Berlière, 1996; Keunings, 1988). Voor het eigenlijke politiewerk, waarvan vooral de bevolking de inhoud bepaalt, en de concrete problemen en dilemma's waar zij op straat mee werden geconfronteerd, vonden zij deze instrumenten amper tot niet bruikbaar. Die problemen zijn volgens Van der Vijver (2007) vandaag grotendeels dezelfde, wat waarschijnlijk ook nu verklaart dat nieuwe theorieën en concepten van beleidsvormers niet gauw aanslaan bij de gewone agent en er veel continuïteit bestaat in de uitoefening van de publieke politiezorg (Hoogenboom, 2009).

Conclusies

Hoewel haar voorgangers al veel aanwezig en werkzamer waren dan historische analyses in termen van moderne versus archaische politiestystemen doen vermoeden, betekende de komst van de moderne politie wel een fundamentele verandering in de politiezorg. Als gecentraliseerd, betaald en professioneel politieapparaat met grote interventiemogelijkheden in het dagelijkse leven van burgers leidde zij een verschuiving in naar meer formele vormen van regulering en conflictoplossing, onder controle van de staat. De stelling dat de nieuwe publieke politie haar gezag en controle abrupt en

op repressieve wijze zou hebben opgelegd aan een passieve bevolking, gaat echter niet op. Een eerste conclusie van deze bijdrage is dat de politie geleidelijk aan publiek vertrouwen en legitimiteit heeft verworven, door rekening te houden met de rechten en wensen van de bevolking en door het maken van keuzes in de uitoefening van toezicht en handhaving. Dat was niet alleen het gevolg van een grote afhankelijkheid van de politie van de medewerking van burgers bij de misdaadbestrijding, maar ook, en vooral, van het feit dat de bevolking ook haar eigen problemen en prioriteiten aanbracht. Een tweede belangrijke vaststelling is dat de inhoud van het dagelijkse politiewerk daardoor overwegend door vragen vanuit de bevolking ingevuld is geworden. Andere taken dan misdaadbestrijding, die vaak als perifeer aan de *core business* van de politie worden gedefinieerd, met name het oplossen van kleinere conflicten en problemen, hulpverlening (doorverwijzing) en informatieverstrekking binnen de buurt, gingen de kern van de dagelijkse politiezorg uitmaken. Deze 'feitelijke kerntaken' kenmerken ook de actuele basispolitiezorg en men kan zich dus afvragen waar men precies naartoe wil wanneer men overweegt ze te onttrekken aan de enige instantie die op dit gebied een eeuwenlange ervaring en expertise bezit. Voorstanders daarvan zijn ook vaak binnen de politie zelf terug te vinden en dat verwondert dan weer minder: het gaat om zwaar en uitermate complex werk dat zelden met vriendelijke schouderklopjes wordt beloond.

Dat laatste punt verwijst naar een derde conclusie: de laatnegentiende-eeuwse politiepraktijk vertoonde niet het 'warme' buurtgebonden aspect en de vriendelijke verhouding politie-bevolking waar in de actuele discussie over 'community oriented policing' wel vaker van wordt uitgegaan. Contacten tussen de politie en de bevolking zijn nooit zonder meer vlot of gemakkelijk verlopen of ingebed geweest in buurtrelaties, maar anderzijds werd de politie meestal wel aanvaard, zij het soms met tegenzin. Het gezag van de politie en het staatsmonopolie op geweld zijn nooit 'totaal' of ongecontesteerd geweest, en steunden veeleer op 'stilzwijgende contracten' tussen de politie en de bevolking, die elke dag opnieuw geschreven werden in een context van wisselwerking en soms ook door conflict in de praktijk.

Literatuur

Bayley, D.

Police for the future
New York/Oxford, Oxford
University Press, 1994

Bayley, D., C.D. Shearing

The future of policing
Law and Society Review, jrg. 30,
nr. 3, 1996, p. 585-606

Beattie, J.M.

*Policing and punishment in
London, 1660-1750: Urban crime
and the limits of terror*
Oxford, Oxford University Press,
2001

Berlière, M.

*Le monde des polices en France.
XIXe-XXe siècles*
Parijs, Editions Complexe, 1996

Davies, J.

Urban policing and its objects
In: C. Emsley en B. Weinberger
(red.), *Policing Western Europe:
Politics, professionalism, and
public order, 1850-1940*, New
York, Greenwood Press, 1991,
p. 1-17

De Koster, M.

*Routines et contraintes de la
police urbaine à Anvers, 1890-
1914*
In: J.-M. Berlière, C. Denys e.a.
(red.), *Etre policier: les métiers
de police en Europe, XVIIIe-
XXe siècle*, Rennes, Presses
Universitaires de Rennes, 2008,
p. 345-362

De Lattin, A.

*De politie waakt. Uit het
Antwerpsch Politie-archief, 1790-
1880*
Antwerpen, Uitgeverij Van
Maerlant, 1946

Emsley, C.

*The policeman as worker: A
comparative survey c. 1800-1940*
International Review of Social
History, jrg. 45, 2000, p. 89-110

Emsley, C.

*Crime, police & penal policy.
European experiences, 1750-1940*
Oxford, Oxford University Press,
2007

Emsley, C., B. Weinberger (red.)

*Policing Western Europe: Politics,
professionalism, and public
order, 1850-1940*
New York, Greenwood Press,
1991

Ericson, R.V.

The police as reproducers of order
In: T. Newburn (red.), *Policing:
Key readings*, Cullompton,
Willan Publishing, 2004, p. 215-
246

Fijnaut, C.

*De geschiedenis van de
Nederlandse politie*
Amsterdam, Boom, 2007

Garrioch, D.

*The people of Paris and their
police in the eighteenth century:
Reflections on the introduction of
a 'modern' police force*

European History Quarterly,
jrg. 24, 1994, p. 511-534

Hood, R., K. Joyce

Three generations: Oral testimonies on crime and social change in London's East End

British Journal of Criminology,
jrg. 35, nr. 1, 1999, p. 136-160

Hoogenboom, A.B.

Dingen veranderen en blijven gelijk

Justitiële verkenningen, jrg. 35,
nr. 1, 2009, p. 63-77

Keunings, L.

Du garde ville à l'agent de police. Les débuts de la

professionnalisation de la police en Belgique (1880-1914)

L'officier de police, nr. 7, 1988,
p. 6-7

Keunings, L., B. Majerus e.a.

L'évolution de l'appareil policier en Belgique (1830-2002)

In: D. Heirbaut, X. Rousseaux e.a. (red.), *Politieke en sociale geschiedenis van Justitie in België van 1830 tot heden*, Brugge, Die Keure, 2004, p. 271-317

Mighem, U. van

Etude sur les différents services de police de la Belgique

Revue belge de la Police administrative et judiciaire,
nr. 2, 1890, p. 23-25

Mulcahy, A.

Policing history. The official discourse and organizational memory of the Royal Ulster Constabulary

British Journal of Criminology,
jrg. 20, 2000, p. 68-87

Raeff, M.

The well-ordered police state: Social and institutional change through the law in the Germanies and Russia, 1600-1800

New Haven (CT), Yale University Press, 1983

Reglement der inrigting der Politie te Antwerpen. Algemeen onderrigt voor de officieren en agenten van politie
Antwerpen, 1862

Reynolds, E.

Before the bobbies: The night watch and police reform in

Metropolitan London, 1720-1830
Londen, Macmillan, 1998

Thale, C.

The informal world of police patrol. New York City in the early twentieth century

Journal of Urban History, jrg. 33,
nr. 2, 2007, p. 183-216

Vijver, C. van der

Doolhof of kaleidoscoop?

In: D. Hilarides en P. Tops (red.), *Passie voor de politie; in het hart van het vak*, Apeldoorn, Politie-academie, 2007, p. 231-247

Weinberger, B., H. Reinke

A diminishing function? A comparative historical account of policing in the city

Policing & Society, jrg. 1, nr. 3,
1991, p. 213-224

Williams, C.A.

Counting crimes or counting people: Some implications of mid-nineteenth century British police returns

Crime, Histoire & Sociétés/
Crime, History & Society, jrg. 4,
nr. 2, 2000, p. 77-93

Zedner, L.

Policing before and after the police

British Journal of Criminology,
jrg. 46, 2006, p. 78-96